

УДК 378.016:37

ТИПОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

І.Л. Холковська

У статті розглядаються різні підходи до типологізації педагогічних конфліктів. З'ясовані критерії, за якими класифікуються педагогічні конфлікти: статус учасників, форма прояву, зміст, інтенсивність, причини, тривалість, сфера діяльності, дисфункції педагогічної діяльності. Проаналізовано типи педагогічних ситуацій, які зумовлюють виникнення напруженості у стосунках вчителя з учнями: нормальні (вирішення проблем відбувається в процесі конструктивної взаємодії вчителя з учнями), конфліктогенні (породжують конфлікт), власне конфліктні. У взаємодії з учнями педагог повинен враховувати особливості різних типів педагогічних конфліктів, знати їх причини, ідентифікувати відповідні педагогічні ситуації і уміти управляти їх розвитком.

Ключові слова: конфлікт, педагогічний конфлікт, педагогічна ситуація, типи педагогічних конфліктів.

ТИПОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

И.Л. Холковская

В статье рассматриваются различные подходы к типологизации педагогических конфликтов. Определены критерии, на основании которых классифицируются педагогические конфликты: статус участников, форма проявления, содержание, интенсивность, причины, длительность, сфера деятельности, дисфункции педагогической деятельности. Проанализированы типы педагогических ситуаций, которые приводят к возникновению напряженности в отношениях учителя с учениками: нормальные (решение проблем происходит в процессе

конструктивного взаємодіяння учителя з учениками), конфликтогенные (порождают конфликт), собственно конфликтные. Во взаимодействии с учениками педагог должен учитывать особенности различных типов педагогических конфликтов, знать их причины, идентифицировать соответствующие педагогические ситуации и уметь управлять их развитием.

Ключевые слова: конфликт, педагогический конфликт, педагогическая ситуация, типы педагогических конфликтов.

TYOLOGY OF PEDAGOGICAL CONFLICTS

I.L. Kholkovska

In the article various approaches to typologization of pedagogical conflicts are considered. The criteria on the basis of which pedagogical conflicts are classified: the status of participants, the form of manifestation, the content, intensity, causes, duration, scope of activity, dysfunctions of pedagogical activity are determined. The types of pedagogical situations that lead to tension in the teacher's relationship with the students are analyzed: normal (problem solving occurs in the process of constructive interaction of the teacher with students), conflict-causing (create conflict), actually conflict. In interaction with students, the teacher must take into account the characteristics of different types of pedagogical conflicts, know their causes, identify the appropriate pedagogical situations and be able to manage their development.

Keywords: conflict, pedagogical conflict, pedagogical situation, types of pedagogical conflicts.

Оскільки педагогічний конфлікт є частковим випадком міжособистісного конфлікту, для нього характерні закономірності і властивості, притаманні міжособистісним конфліктам. З іншого боку, педагогічні конфлікти характеризуються своїми специфічними особливостями. З огляду на ці особливості педагогами і психологами створені різноманітні типології педагогічних конфліктів.

Особливості педагогічних конфліктів пов'язані зі специфікою педагогічних ситуацій. Педагогічна ситуація є окремо взятим моментом навчально-виховного процесу, що характеризується системою взаємовідносин його учасників. Педагогічну діяльність можна розглядати як ланцюг різноманітних ситуацій, в яких учитель приймає і реалізує певні рішення. Педагогічний конфлікт – це кризовий варіант розвитку педагогічної ситуації, який характеризується різким загостренням міжособистісних відносин, підвищенням психічної напруги учасників навчально-виховного процесу [1]. Його вирішення потребує мобілізації інтелектуальних і емоційних сил вихователя та вихованців. При цьому зустрічаються ситуації, коли ігнорування конфлікту, прагнення його уникнути призводить лише до його затягування, ускладнення, перетворення у важчі, складно вирішувані форми. У таких ситуаціях набагато розумніше дати можливість конфлікту визріти, проявитися у відкритій формі з тим, щоб, управляючи його ходом, можна було б прийти до конструктивного розв'язання проблеми і позитивного результату. Проте досить часто зустрічаються конфлікти (особливо у сфері міжособистісних стосунків), викликані суб'єктивними причинами, розвиток яких абсолютно безперспективний і призводить лише до негативних наслідків. Якщо своєчасно вдатися до адекватних педагогічних дій, то можна уникнути небажаного розвитку ситуації.

Учителю, особливо початківцю, важко орієнтуватися в безперервному потоці складних педагогічних ситуацій, розв'язання яких потребує миттєвих адекватних реакцій. Суттєвою допомогою у вирішенні конфліктів може слугувати типологізація педагогічних ситуацій.

Мета нашої статті полягає у визначенні на основі аналізу психолого-педагогічної літератури основних підходів до типологізації педагогічних конфліктів.

У психології та педагогіці розроблені різні класифікації педагогічних ситуацій і конфліктів. Особливості різних типів педагогічних конфліктів розглядалися багатьма науковцями і знайшли висвітлення в численних публікаціях (В.М. Афонькова, С.В. Баникіна, В.М. Басов, Б.П. Жизневський, В.І. Журавльов, В.Г. Казанська, Е.І. Кіршбаум, І.М. Кичанова, Я.Л. Коломинський, А.А. Ліханов, М.М. Рибакіна, Л.О. Семчук, Л.В. Симонова, О.О. Соколова, С.М. Сулейманова, Т.А. Чистякова, Н.К. Шеляховська, М.М. Яценко та ін.). Л.В. Симонова, провівши аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури, зробила висновок, що дослідження педагогічних конфліктів розвиваються за двома основними напрямками: вивчення конфліктів у системі «учень-учень» і в системі «учитель – учень» [1, с. 36].

Конфлікти класифікуються за статусом учасників: вертикальні (між учителем і учнями, батьками і дітьми) і горизонтальні (між учнями); за формою прояву: відкриті або приховані; за мірою інтенсивності: яскраво виражені і закамфльовані; за причинами: породжені об'єктивними і суб'єктивними причинами; за часом дії – затяжні і короточасні; за значенням: конструктивні і деструктивні [3, с. 71].

К.Л. Лебедева диференціює конфліктні педагогічні ситуації за часом (постійні і тимчасові) і за змістом спільної діяльності (навчальні, організаційні, трудові, міжособистісні та ін.) [4, с. 235].

М.О. Новодворська розглядає три типи конфліктів: ділові, особистісні на діловій основі і міжособистісні. Кожен з цих типів класифікується також за джерелом, чинниками виникнення (об'єктивні і суб'єктивні); за типом структури вирішення, впливом на колектив і його окремих членів (конструктивні і деструктивні); за формою вираження [5, с. 26].

Л.В. Симонова виокремлює три групи педагогічних конфліктів у спілкуванні вчителів і старшокласників:

1. Конфлікти, що виникають у процесі навчальної діяльності як реакція на перешкоди у реалізації навчальних завдань. У цьому випадку між учителем і учнем порушуються взаємозв'язки ділового характеру. Проблема полягає у тимчасовій неможливості досягти консенсусу у процесі узгодження шляхів виконання навчальних завдань.

2. Конфлікти очікувань – виникають у процесі навчальної і позанавчальної діяльності як реакція на поведінку, що не відповідає прийнятним нормам стосунків між учителями і учнями, їх очікуванням один до одного. У цьому випадку порушуються взаємозв'язки «рольового» характеру. Нетактовність учителя, порушення правил педагогічної етики провокують ситуації протистояння.

3. Конфлікти особистісної несумісності – виникають у процесі навчальної і позанавчальної діяльності через особистісні особливості вчителя і учнів, особливості характеру і темпераменту [1, с.60-61]. Вони зумовлюються індивідуальними особливостями вчителя та учнів, що виявляються у нестриманості, брутальності, задержуватості, емоційній нестабільності тощо.

Міжособистісні конфлікти, що виникають між педагогами і учнями, за своїм змістом можуть бути діловими і особистісними.

Ділові конфлікти, на думку М.М. Рибаквої, виникають з приводу якості виконання учнями навчальних завдань, успішності, позанавчальної діяльності. О.О. Соколова називає такі конфлікти навчальними, пов'язуючи їх появу з порушеннями ділового характеру. Н. І. Самоукіна вважає, що цей тип конфліктів виникає між педагогом і учнем через слабку навчальну мотивацію, відсутність бажання і інтересу до навчання. На думку В. І. Журавльова, конфлікти у сфері дидактичної взаємодії пов'язані, в першу чергу, з помилками вчителів при виборі методики оцінювання знань і умінь учнів, маніпуляцією оцінками. Причинами незадоволення учнів навчальним процесом є і такі методичні вади в роботі педагога на уроці, як незрозуміле пояснення, несистемний виклад, ускладнена мова, відсутність повторень та ін. [7; 9].

Конфлікти, які виникають у реальному шкільному житті, не завжди представлені у вигляді одного із вказаних типів. Найчастіше вони мають змішаний характер.

Б.С. Гершунський виокремлює два типи педагогічних ситуацій:

1) ситуації, які вимагають прийняття оперативних, невідкладних рішень, безпосередньо пов'язані з повсякденною практичною діяльністю педагога (екстремальні ситуації);

2) неекстремальні ситуації, пов'язані з розробкою довгострокової стратегії педагогічної діяльності [8, с. 55].

Така типологія дає змогу обрати загальну стратегію вирішення конкретної педагогічної ситуації, питання про тактику її розв'язання залишається за межами розгляду.

М.М. Рибаква поділяє педагогічні ситуації на прості і складні. Прості ситуації вирішуються без опору учнів шляхом організації їх поведінки в школі, у складних ситуаціях виникає протидія школярів [9, с. 43-44]. До складних належать такі види ситуацій:

- ситуації діяльності – виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності, позанавчальної діяльності;

- ситуації поведінки (вчинків) – виникають з приводу порушення учнем правил поведінки в школі і поза її межами;

- ситуації стосунків – виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів [9, с. 43-44].

С.А. Мустафаєва виокремлює такі групи конфліктів міжособистісної взаємодії у діаді «педагог – учень»:

- дисциплінарний (конфлікти поведінки),
- мотиваційний (конфлікт різноспрямованих мотивів),
- морально-етичний (виникає у сфері спілкування в процесі педагогічної діяльності) [10].

Г.С. Бережна розробила типологію конфліктів на основі дисфункцій професійної діяльності педагогів [11].

Перша група – конфлікти, пов'язані з професійними дисфункціями у сфері навчально-виховної взаємодії. У цій групі можна виокремити конфлікти, пов'язані з порушеннями дидактичної і організаційної функцій, а також функції спілкування.

1. Конфлікти, пов'язані з порушенням дидактичної функції – це конфлікти, що виникають через методичні помилки вчителів. Найчастіше це помилки в методиці оцінювання знань і умінь учнів, незрозуміле пояснення, несистемний виклад матеріалу, ускладнена мова, відсутність повторення, сухість

подання матеріалу (відсутність прикладів, ТЗН, погане володіння технікою професійного мовлення), невміння пов'язати тему з життям, зацікавити предметом, несподівані контрольні роботи.

2. Конфлікти, пов'язані з порушенням організаційної функції. Причинами таких конфліктів стають: погана організація класу, відсутність гнучкості в постановці і реалізації мети уроку, незабезпеченість досягнення поставлених цілей уроку матеріальними засобами і психофізіологічними можливостями учнів; порушення балансу цілей уроку.

3. Конфлікти, пов'язані з дисфункцією спілкування – це конфлікти, що виникають через помилки в реалізації комунікативного компонента педагогічної діяльності. Серед причин цієї групи конфліктів – наказовий тон, крик учителя, підміна ділових стосунків міжособистісними, невинуваті негативні оцінки не вчинку школяра, а його особистісних якостей, відкрите або замасковане порушення педагогічної етики, помилки в тактиці взаємодії, дискримінація відносно окремих учнів.

Друга група – конфлікти, пов'язані з професійними дисфункціями в управлінській сфері. У цій групі виокремлюємо конфлікти, пов'язані з порушеннями організаційної функції і функції спілкування, а також інноваційні конфлікти.

1. Конфлікти, пов'язані з порушенням організаційної функції – це конфлікти, обумовлені неоптимальною організацією праці вчителів. Вони виникають через недостатньо чітке розмежування сфер управлінського впливу між адміністраторами школи, незручного розкладу занять, нерівномірного розподілу педагогічного навантаження, класного керівництва, нерівномірної завантаженості вчителів громадськими дорученнями, перекладання на вчителя «чужих» обов'язків, незапланованих (несподіваних) форм контролю за діяльністю вчителя, необ'єктивного або нерівномірного розподілу ресурсів (кабінетів, ТЗН), невдалого підбору вчителів в одній паралелі з погляду їх психологічної сумісності, непрямого «зйшовхування» вчителів.

2. Конфлікти, пов'язані з порушеннями в соціально-психологічному аспекті управління – це конфлікти, що виникають через недостатню увагу керівника до соціальних і психологічних аспектів управління: через тяжіння до авторитарного стилю управління, оцінно-імперативного характеру застосування вимог, відсутності індивідуального підходу до вчителів, неадекватності стилю керівництва колективом рівню його соціального розвитку, недооцінки керівником професійного честолюбства педагога, порушення принципів морального і матеріального стимулювання праці вчителя.

3. Інноваційні конфлікти виникають через непередумане введення інновацій.

Третя група – конфлікти, пов'язані з професійними дисфункціями у сфері психолого-педагогічного супроводу, з порушенням функції забезпечення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату в школі: конфлікти лідерства, міжгрупові конфлікти, конфлікти між одним учнем і цілим класом, конфлікти, що виникають через невизначеність соціального статусу учня в шкільному соціумі.

С.Ю. Тьоміна виокремлює типи педагогічних ситуацій, що дають змогу до певної міри технологізувати процес їх розв'язання:

- нормальні ситуації (вирішення проблем відбувається в процесі спільної діяльності вчителя і учнів, їх стосунки продуктивні);
- конфліктогенні (що породжують конфлікт);
- конфліктні [12, с. 177].

У нормальній педагогічній ситуації навчально-виховний процес характеризується співпрацею вчителя і учнів, спрямованою на розвиток здібностей, різних сфер особистості кожного учня. З урахуванням функцій учителя (створення найбільш сприятливих умов для особистісного розвитку учнів, обмін інформацією з учнями, консультування учнів та ін.) і функцій учнів (плідна взаємодія з учителем з метою засвоєння знань, формування вмінь і навичок, розкриття природних задатків, реалізація творчих потенцій, прагнення до вдосконалення), нормальні педагогічні ситуації можна поділити на ситуації репродуктивної діяльності і навчально-пошукові, ситуації творчості.

Ситуації репродуктивної діяльності, у свою чергу, диференціюються за критерієм «якість засвоєних знань» (глибина, повнота, систематичність) на негативні, задовільні, позитивні та ідеальні (результати, до яких постійно прагнуть, наближаються, але не досягають).

Навчально-пошукові ситуації, ситуації творчості поділяються на аналогічні групи за можливостями розвитку інтелекту, творчих здібностей учнів. Вирішення кожної з ситуацій полягає в пошуку форм, методів, засобів організації навчально-виховного процесу, що дозволяють переводити педагогічні ситуації з групи негативних у групу задовільних, з групи задовільних у групу позитивних, постійно прагнучи до ідеальних.

Конфліктогенні ситуації можуть перейти як у конфліктні, так і в нормальні залежно від способу реагування вчителя і учнів на ініціатора конфлікту.

Ініціатором конфліктної ситуації може виступати як учень, так і вчитель. У другому випадку конфлікт, як правило, зумовлюється педагогічними прорахунками, некоректною поведінкою вчителя.

Якщо конфліктогенна ситуація викликана учнем, то вчителю може допомогти така диференціація конфліктогенних педагогічних ситуацій, ініційованих учнями.

Таблиця 1

Типи конфліктогенних педагогічних ситуацій, ініційованих учнями

Тип ситуації	Причини
1. Невиконання навчальних завдань	Педагогічні: відсутність знань, умінь, інтересу. Психосоціальні: відсутність мотивації, особливості психічного стану; недостатній рівень розвитку відповідних здібностей, психосоціальна атмосфера в навчальній групі та ін. Матеріальні: невідповідні соціально-побутові умови.
2. Неправильне виконання навчальних завдань	Педагогічні: відсутність знань, умінь, навичок. Психологічні: особливості уваги, пам'яті, психічного стану, особистісних якостей (недбалість, неохайність, безпечність, лінощі), відсутність мотивів та ін. Матеріальні: неадекватні соціально-побутові умови.
3. Свідоме порушення дисципліни на уроці	Педагогічні: ситуації, обумовлені вчителем. Психосоціальні: емоційна невірноваженість, неадаптивна активність, схильність до агресивної поведінки, соціальна нестабільність, напружена психосоціальна атмосфера в класі та ін.
4. Неадекватна поведінка	Психологічні: емоційна прихильність до вчителя, емоційне неприйняття вчителя, стан афекту та ін.

Приклади ситуацій першого і другого типу широко відомі і зустрічаються практично на кожному уроці. Їх вирішення зводиться до пошуку причин виникнення проблемної ситуації і спроби їх усунення за допомогою психолого-педагогічних засобів.

Ситуації третього типу також достатньо часто виникають у навчальному процесі. Їх можна об'єднати за характерною ознакою у такі групи: ситуація шумового ефекту, ситуація навмисного питання, ситуація пародійності, ситуація невтішного відгуку, ситуація несподіваної позиції, ситуація недоречного предмету, ситуація запізнення, ситуація зухвалої пікіровки та ін. Неадекватна поведінка учня може бути викликана або станом афекту, або проявом досить сильних почуттів, які він відчуває щодо вчителя.

Конфліктна педагогічна ситуація характеризується різким загостренням суперечностей у взаємодії педагога і учнів, підвищенням напруженості міжособистісних стосунків.

Як уже зазначалося, перехід нормальних педагогічних ситуацій у конфліктогенні і потім у конфліктні може бути обумовлений як діями вчителя, так і діями учнів. Дією може виступати як словесне висловлювання, жест, так і довільна фізична дія. Дії, що ініціюють конфлікт, називають конфліктогенами. Для конфліктогенів характерна така закономірність: на конфліктоген у свій бік людина прагне відповісти сильнішим конфліктогеном (ескалація конфліктогенів). Ця закономірність ґрунтується на одній з базових потреб людини – в безпеці. Отримавши конфліктоген у свій бік, що сприймається як акт нападу, вторгнення в приватну сферу, людина намагається убезпечити себе, відповівши сильнішою дією. Так, у процесі реакції у відповідь посилюється дія конфліктогенів на опонента і відбувається стрімке зростання напруженості стосунків. У результаті декількох таких трансакцій учасники конфлікту входять у стан афекту і втрачають контроль над ситуацією. Тому вчитель у стосунках з учнями завжди повинен враховувати закономірність ескалації конфліктогенів і тримати ситуацію під контролем.

Авторитаризм учителя, егоїстичні і агресивні прояви з боку вчителів або учнів – поширені конфліктогени в школі. Характерними для авторитаризму конфліктогенами є накази, погрози, зауваження або загальна негативна оцінка особистості учня, різка критика, категоричність, звинувачення, кепкування, сарказм, приниження, підвищення голосу, крик. Конфліктогенами можуть бути також неетичні дії (слова, вчинки), жартування, брехня, перекладання відповідальності на іншого, нагадування про неприємну для співрозмовника ситуацію та ін.

Агресивна поведінка може бути зумовлена особистими проблемами, поганим самопочуттям, підвищеною агресивністю комунікаторів. Агресивність підлітка може виражатися в зухвалій поведінці і спричинюватися прагненням до самоствердження, протестом проти залежного від дорослих, нерівноправного стану. Ігнорування особистих інтересів учасника взаємодії, зневажання його цінностей, принципів, прав, ставлення до нього як до об'єкта і засобу досягнення власних цілей є формами прояву егоїзму. Егоїстичні установки, прагнення до переваги часто відносять до прихованих форм агресії. Внаслідок дії закономірності ескалації конфліктогенів прихована агресія отримує відсіч у вигляді явної і сильнішої агресії [13, с. 71].

Отже, у психолого-педагогічній літературі пропонуються різні підходи до типологізації педагогічних конфліктів, які диференціюються за статусом учасників, формою прояву, причинами, сферами виникнення, значенням, дисфункціями педагогічної діяльності та іншими критеріями. У взаємодії з учнями педагог повинен враховувати особливості різних типів педагогічних конфліктів, знати їх причини, ідентифікувати відповідні педагогічні ситуації і уміти управляти їх розвитком. Тоді він зможе уникнути небажаних конфліктів і знайти ефективні способи вирішення продуктивних конфліктів.

Література

1. Галузяк В. М. Педагогічна конфліктологія: навчальний посібник / В. М. Галузяк, І.Л. Холковська. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – 208 с.
2. Симонова Л.В. Межличностные конфликты педагогов и старшеклассников и пути их разрешения: дис. ...канд. психол. наук / Л.В. Симонова. – М., 1989. – 216 с.
3. Петрушин В. И. Психология менеджмента: учебное пособие / В.Л. Полукаров, В.И. Петрушин. – 3-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2010. – 280 с.
4. Лебедева К. Л. Формирование нравственных качеств личности будущего специалиста в системе отношений «преподаватель – студент»: дис. ... канд. пед. наук / К.Л. Лебедева. – Киев, 1986. – 235 с.
5. Новодворская М. О. Обучение слушателей ФППК ОНО разрешению конфликтов в школе: дис. ...канд. пед. наук / М.О. Новодворская. – М., 1991. – 206 с.
6. Симонова Л.В. Межличностные конфликты педагогов и старшеклассников и пути их разрешения: дис. ...канд. психол. наук / Л.В. Симонова. – М., 1989. – 216 с.
7. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии / В.И. Журавлев. – М.: «Российское педагогическое агентство», 1995. – 185 с.
8. Гершунский Б. С. Педагогическая прогностика. Методология. Теория. Практика / Б.С. Гершунский. – Киев: Вища шк., 1986. – 200 с.
9. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе: кн. для учителя / М.М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 127с.
10. Мустафаева С.А. Педагогические конфликты: причины и пути их разрешения / С.А. Мустафаева // Экспресс-опыт.– 2000.– № 1. – С. 35-39.
11. Бережная Г. С. Формирование конфликтологической компетентности педагогов общеобразовательной школы: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Г.С. Бережная.– Калининград, 2009. – 46 с.
12. Темина С.Ю. Формирование у студентов педагогических вузов готовности к разрешению различных педагогических ситуаций: дис. ... канд. пед. наук / С.Ю. Темина. – М., 1995. – 177 с.
13. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии: Курс лекций / Д.П. Зеркин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998.– 480с.